

XALQ TABOBATI VA UNING RIVOJLANISHI

Kuvondiqova Dildora Jaxongir qizi

Samarkand Tibbiyot universiteti 4-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10444101>

Abstract: *This article provides information about the reforms implemented in the Republic of Uzbekistan for the development of folk medicine.*

Key words: *folk medicine, ancient, healer, medicinal herbs, medical science, modern medicine.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston respublikasida xalq tabobatini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *xalq tabobati, qadimiy, tabib, shifobaxsh giyohlar, tib ilmi, zamonaviy tibbiyot.*

Tabobat inson faoliyatining muhim sohalaridan biridir. U boshqa ko'p sohalardan oldinroq paydo bo'lgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra qadim zamonlarda yashagan ibtidoiy odamlar hali o'zlari uchun turarjoy qurish, kiyim tikish va ovqat pishirishni bilmay turib, ba'zi kasallik holatlarida o'zlarini muolaja qilishni bilib olganlar. Buni o'sha ibtidoiy odamlarning yashash sharoitlari taqozo qilgan. Ularning yashash sharoitlari esa juda og'ir va mashaqqatli bo'lgan. Ibtidoiy odamlar uy joysiz, o'rmonlarda, g'orlarda yarim yalang'och va ko'pincha och yashab, boshlaridan ko'p qiyinchiliklarni kechirganlar. Buninig natijasida ko'p kasalliklarga duchor bo'lganlar, yirtqich hayvonlar bilan to'qnashib, tan jarohatlar olganlar. Tabiiyki, bunday holatlarda kishilar kasallikdan qutilish va tan jarohatlarini tuzalishga intilganlar. Natijada dastlabki oddiy muolaja usullari "kashf" etilgan. Bu haqda buyuk Hippokrat (Gippokrat) bunday, deb yozgan edi: "Hayotninig o'zi kishilarni tabiblik san'atini izlab topishga majbur etgan".

Tabobatninig kelib chiqishi tarixini atroflicha o'rganish shuni ko'rsatdiki, "birinchi tabib" organizmning o'zi ekan, ya'ni organizmninig o'zi birinchi bo'lib kasallikka qarshi kurasharkan. Haqiqatan tirik mayjudodlarning organizmi kasallik paydo qiluvchi omillarga qarshi kurashish xususiyatiga ega. Buni quyidagi oddiy misoldan ko'rish mumkin: Agar organizmga tashqaridan biror yot narsa, masalan, zirapcha kirib qolsa, uning atrofida qon tanachalari (leykotsitlar) to'planib, zirapcha bilan kirgan mikroblarni yutib, yo'q qila boshlaydilar. Natijada organizm bu mikroblardan holi bo'ladi.

L. Morgan, E. Teylor, R. Soleski singari ibtidoiy madaniyat tadqiqotchilari xalq tabobatining shakllanishi Yer yuzida insoniyatning paydo bo'lishiga borib taqalishiga urg'u beradi. Chindan ham, davolashning bu usuli o'ta qadimiydir. Uning sirlari avloddan-avlodga o'tib, xalqning necha ming yillik tajribalari natijasida sayqallanib, bizgacha yetib kelgan. Buni zardushtiylik ta'limotining muqaddas kitobi "Avesto" ham tasdiqlaydi. Uning barcha qismida, xususan, "Vendidod"da tabiblar tayyorlash, tabobat amaliyoti, kasalliklar tasnifi, ularning paydo bo'lish sababi va omillari, noyob dorivor giyohlar haqida qimmatli

ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, tabib madaniyati, axloqi, uning kasbiga fidoyiligi kabi masalalar bayoniga alohida sahifalar ajratilganki, bu zaminimiz xalq tabobatida nihoyatda boy tajribaga ega ekanligidan dalolat beradi. Buyuk bobokalonimiz Abu Ali Ibn Sino o'n olti yoshidayoq mashhur tabib bo'lib tanilgan. Ibn Sino Buxorada 20 jildli qomusiy asari "Al-Hosil va-lmahsum" ("Yakun va natija"), 2-jildli "Kitobul-bir va-l-ism" ("Sahovat va jinoyat kitobi") asarlarini va o'zining tabobatga oid birinchi asari "Tabobat lug'ati"ni yozgan. Allomaning "Tabobat lug'ati" asaridan ko'p tabiblar nusxa olib, keng foydalaning. Ibn Sinoning tabobatda qilgan ishlari uning nomini bir necha asrlarga shu fan sohasi bilan chambarchas bog'ladi. Allomaning tabobat taraqqiyotidagi buyuk xizmati shundaki, u o'zigacha o'tgan turli xalq namoyondalari tomonidan asrlar davomida, tib ilmi sohasida to'plangan ma'lumotlarni saralab, muayyan bir tartibga soldi va ularni o'z tajribalari bilan boyitgan holda ma'lum nazariya va qonun-qoida asosida umumlashtirdi. Uning "Tib qonunlari" va bu asarning jahon tib ilmi tarixida tutgan o'rni juda yuqoridir. Ibn Sino antik olimlarning, xususan Gippokrat, Galen, Dioskoridlarning ta'limotlarini o'rgangan va ularning qalamlariga tayangan.

U tib nazariyasini, xususan anatomiya - inson gavdasi tuzilishini mukammal bilgan. Ibn Sino o'tkir diagnost edi. Uning ba'zi tashxis usullari hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. A'zoga urush orqali tashxis qo'yishgan. Tabobat tarixida birinchi bo'lib vabo bilan o'latni farqlagan, yuqumli kasalliklar bilan og'riqan bemorlarni boshqalardan ajratgan holda saqlashni ta'kidlagan. Bemorlarni davolashda olim 3 narsaga: tartib (parhyez), dorilar bilan davolash va turli tibbiy tadbirlarni qo'llash (qon olish, banka qo'yish, zuluk solish, huqna va boshqalar) ga ahamiyat berish kerakligini aytadi. Ibn Sino kasallikni davolashda shaxsiy gigiyena, uyqu va jismoniy mashqlarning ahamiyati uqtirgan. Ibn Sino dorishunoslik sohasida ham chuqur tadqiqotlar olib borgan. U antik olimlarning formasiyasi asosida musulmon sharqida paydo bo'lgan yangi formasiyaning shakllanishiga yakun yasadi. Uning dorivor o'simliklarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash usullari hozirda ham qo'llaniladi. Ibn Sino birinchilardan bo'lib kimyoviy usulda tayyorlangan dorilarni ham ishlatgan. Kasallikning turiga qarab avval sodda, so'ng murakkab tarkibli dori bilan davolagan. Eng muhimi, oziq- ovqatlarning shifobaxsh ta'siriga katta ahamiyat berib, davolashni shunday mahsulotlar (meva, sabzavot, sut, go'sht va boshqalar)dan boshlagan. Dori tayinlashda bemorning mijozi, yoshi, iqlim sharoitini hisobga olish zarurligini ta'kidlagan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, Abu Ali ibn Sino nafaqat qadim an'analarni davom ettirdi, balki davolashning yangi usullarini yaratib, tibbiyot ilmiga asos soldi. Ayniqsa, dunyo xalqlarining sevimli asariga, tibbiyot sohasi xodimlari faoliyatida dasturilamalga aylangan "Tib qonunlari" atalmish nodir kitobda yozib qoldirilgan ma'lumotlar o'z ahamiyatini zarracha yo'qotmagan, aksincha, qadr-qimmatini yana-da oshgan. Ulardan yanada kengroq foydalanish hayotiy zaruratdir. Xalq tabobati, uning o'ziga xos an'analari aholi salomatligini ta'minlash, tibbiysanitar yordam ko'rsatish, xususan, surunkali kasalliklar profilaktikasi, ularni davolashda sifat, xavfsizlik va samaradorlik borasida amalda ko'p sinovlardan o'tgan.

Organizmda kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyati mavjudligi tufayli, ba'zan bemor biror sabab bilan davolana olmasa ham, sog'ayib ketishi mumkin. Qadimgi tabiblar yana shuni aniqlaganlarki, organizmda ayrim yuqimli kasalliklarga nisbatan "qabul

qilmaslik” xususiyati paydo bo‘lishi ham mumkin. Bu hozirgi tilda “immunitet” – immune, deb ataladi. Masalan, qadimgi Xitoy va Eron hakimlari bir marta chechak (smallpox) va qizamiq (measles) bilan og‘rigan kishi bu kasalliklar bilan ikkinchi marta og‘rimasliklarini aniqlaganlar. Shunga asosan dastlabki variolatsiya (vaccination) usullari ishlab chiqilgan. Masalan, xitoylar chechakka qarshi emlash usulini qo‘llaganlar.

Qadimgi Eroniyilar ilon zahariga qarshi immunitet paydo qilishga ham uringanlar va bu sohada ma'lum natijaga erishganlar. Ular odamga oz-ozdan ilon zaharini berib borib, ohirida uning oiganizmida mazkur zaharga nisbatan immunitet paydo qilganlar.

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, tirik mavjudotlar organizmi haqiqatdan kasalliklarga qarshi kurashish xususiatiga ega. Bu xususiyatni “organizmning o‘z ichki tibbiyoti”, deb atash mumkin. Hayotda bu “ichki tibbiyot” (internal medicine) ning ahamiyati juda kattadir. Atrof tabiatimizda kasallik paydo qiluvchi omillar shu qadar ko‘p va xilma-xilki, agar organizmning shu “ichki tibbiyoti” bo‘lmaganida barcha mavjudotlar har hil kasalliklardan allaqachon qirilib yo‘q bo‘lib ketardilar.

O‘zbekistonda xalq tabobatini ana shunday yuqori darajaga olib chiqish uchun imkoniyat ham, salohiyat ham yetarli. Jonajon Vatanimiz betakror tabiati, o‘ziga xos o‘simlik va hayvonot dunyosiga ega, Allohning nazari tushgan noyob manzil hisoblanadi. Eng muhimi, tib ilmining ustuni bo‘lmish Abu Ali ibn Sino bobomiz qoldirgan benazir merosga egamiz. Ularni amaliyotda keng qo‘llash ko‘zda tutilgan 2021 — 2025-yillarda O‘zbekistonda xalq tabobatini rivojlantirish konsepsiyasi hamda uning maqsadli ko‘rsatkichlarni amalga oshirishga doir “Yo‘l xaritasi” ishlab chiqilmoqda. Mazkur konsepsiya tasdiqlanib, amalga joriy etilishi sohadagi ko‘plab muammolarni hal qiladi. Masalan, xalq tabobatining o‘zagi bo‘lgan asosiy yo‘nalishlarni rivojlantirish va zamonaviy tibbiyotda ularni qo‘llash bo‘yicha o‘quvmetodik qo‘llanmalar, adabiyotlar juda-juda kam. Qadimda keng foydalanilgan va yuqori samarali davolash usullari bo‘yicha adabiyotlar yaratilishi, targ‘ibot ishlarining kuchaytirilishi, o‘z navbatida, aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi tamoyillarini joriy etishda qo‘l keladi. Eng katta boyligimiz bo‘lgan sog‘lig‘imizni mus-tahkamlashga xizmat qiladi.

Ilm-fan taraqqiy etgan hozirgi davrimizda tibbiyot rivoji ham tezlashib ketdi. Ammo kimyoviy preparatlar kasalliklarni davolashning yagona vositasi emas. Bu usulda tayyorlangan dori-darmonlardan ko‘ra, shifobaxsh tabiiy giyoh va damlamalar asosida davolashning foydasi yuqori ekanligi butun dunyoda tan olinmoqda. Aniqrog‘i, xalq tabobati xavfsizlik va samaradorlik jihatidan amalda o‘zini oqlamoqda. Shu bois unga murojaat qiluvchilar tobora ortib boryapti. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan Xalq tabobati sohasidagi 2014 — 2023-yillarga mo‘ljallangan strategiya amalga oshirilayotgani ana shu hayotiy ehtiyoj mevasi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Qarorning o‘ziga xos yana bir jihati shundaki, unda oliy ta‘lim muassasalari oldiga hozirgi zamon talablariga javob beradigan yuqori salohiyatli, raqobatdosh va malakali kadrlar tayyorlash vazifasi qo‘yilmoqda. Shundan kelib chiqib, ko‘p asrlik tarixga ega Samarqand davlat universitetida talabalar, izlanuvchilar, aspirantlarga ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borish, amaliy tajribalar o‘tkazish uchun zarur barcha shart-sharoitlar yaratib berilyapti. Xususan, SamDU biologiya fakulteti qoshida Hindistonning Dehli universiteti bilan hamkorlikda “Abu Ali Ibn Sino merosi” ilmiy laboratoriyasi tashkil qilingani nabotot

namunalarining dorivorlik xususiyatlarini o'rganish barobarida, mutaxassis va olimlar bilan hamkorlikda ularni amaliyotga joriy qilish bo'yicha innovatsion ishlanmalar yaratishda qo'l kelyapti.

Adabiyotlar:

1. Jumaniyazova Firuza Jumanazarovna, "Xalq tabobatida tabiblarning o'rni. Xalq tabiblari ichida o'ziga xos ixtisoslashtirish". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, September 2021.
2. Rustam XOLMURODOV, Bakriddin ZARIPOV, "Xalq tabobati: Tabiat va inson uyg'unlashuvi", Samarqand 2020.
3. U.I. Karimov, X. Xikmatullayev, M.M. Xayrullayev, "Abu Ali ibn Sino-Salomatlik Sirlari", Toshkent. 2000.
4. "Tib qonunlari". Abu Ali ibn Sino, O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti, Toshkent 1982
5. Tanishing, shoyad siz ham shifo topsangiz (Xayratmi yo mo'jiza). Sobir Mirvaliyev. Toshkent "Fan" nashriyoti, 2005.